

Tatarszczyzna według Marcina Paszkowskiego. Prawda czy mit?

Tatars according to Marcin Paszkowski. Truth or Myth?

Ewa Siemieniec-Gołaś

udsiemie@cyf-kr.edu.pl

Uniwersytet Jagielloński, Kraków

Turkolog, lingwista; kierownik Katedry Turkologii w Instytucie Orientalistyki Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie; prowadzi badania w zakresie językoznawstwa historycznego; obszary badawcze: język osmański i teksty pisane w tym języku, źródła literatury staropolskiej zawierające turecki materiał leksykalny.

Agata Pawlina

pawlina.agata@gmail.com

Uniwersytet Jagielloński, Kraków

Absolwentka Filologii Orientalnej (turkologii) na Uniwersytecie Jagiellońskim w Krakowie (2014) oraz wokalistyki na Akademii Muzycznej im. Karola Lipińskiego we Wrocławiu (2015); doktorantka na Wydziale Filologicznym UJ na specjalizacji językoznawczej; temat rozprawy doktorskiej: *Od sułtańskiej mehterhane do filharmonii narodowej. Terminologia muzyczna w leksykografii osmańsko-tureckiej i tureckiej.*

Wśród polskich XVII-wiecznych dzieł poświęconych szeroko rozumianej tematyce tureckiej wymienić należy opublikowane

w Krakowie w 1615 roku *Dzieje tureckie i utarczki kozackie z Tatury*¹ Marcina Paszkowskiego.

Marcin Paszkowski to, jak pisze w tytule swojej książki Michał Kuran, „poeta okolicznościowy i moralista z pierwszej połowy XVII wieku”². Paszkowski pisał zarówno prozą, jak i wierszem. Były to utwory o różnej tematyce i różne pod względem gatunku. W większości dzieł, których napisał około 20, przeważały kwestie wschodnie, głównie tureckie i tatarskie. Choć od czasu do czasu w różnych publikacjach wzmiankowana była postać Paszkowskiego³, a w 2012 roku ukazała się obszerna monografia Michała Kurana poświęcona twórczości XVII-wiecznego autora, to wciąż jawi się zadanie szczegółowego opracowania biografii Paszkowskiego. Ciągłe wiele jest niejasności związanych z ustaleniem miejsca jego pochodzenia, dat narodzin i śmierci, a także z wyjaśnieniem, czy w tym samym czasie żył duchowny o tym samym imieniu i nazwisku. W niektórych źródłach biograficznych Paszkowskiego przedstawia się bowiem jako jezuitę⁴.

Świadomość potrzeby ustalenia szczegółów biograficznych XVII-wiecznego poety przejawiają badacze literatury polskiej, co znalazło odzwierciedlenie w recenzji wydawniczej książki Kurana autorstwa Jan Okonia, który pisze: „[Paszkowski – przyp. E.S.G] jest [...] autorem do dzisiaj mało rozpoznany i pomijany”⁵.

Omawiane tu dzieło Paszkowskiego napisane zostało w okresie dużego zainteresowania w Europie (w tym także w Polsce)

¹ Pełny tytuł dzieła brzmi: *Dzieje tureckie i utarczki kozackie z Tatury. Tudzież też o narodzie, obrzędziech, nabożeństwie, gospodarstwie i rycerstwie, etc. Tych pogan, ku wiadomości ludziom różnego stanu pożyteczne. Przydany jest do tego Dykcyonarz języka tureckiego i Dysputacja o wierze chrześcijańskiej i zabobonach bisurmańskich etc. Przez Marcina Paszkowskiego, na czworo ksiąg rozdzielone, opisane i wydane. W Krakowie, Roku P. 1615.* Tytuł dzieła Paszkowskiego podany jest w zmodernizowanym zapisie, zastosowanym dla potrzeb współczesnego wydania krytycznego. Zob. E. Siemieniec-Gołaś, A. Pawlina, *Marcin Paszkowski i jego „Dzieje tureckie i utarczki kozackie z Tatury...”,* Kraków 2018.

² Tenże, *Marcin Paszkowski – poeta okolicznościowy i moralista z pierwszej połowy XVII wieku,* Łódź 2012.

³ Z. Abrahamowicz, *Marcin Paszkowski,* [w:] *Polski Słownik Biograficzny,* t. 25, Wrocław 1980, s. 301-302; B. Baranowski, *Znajomość Wschodu w dawnej Polsce do XVIII wieku,* Łódź 1950; A. Zajączkowski, *Glosy tureckie w zabytkach staropolskich. I. Katechizacja Jana Herbiniusa,* Wrocław 1948.

⁴ Taką informację podaje I. Krasicki. Zob. P. Siwiec (red), *Orientalia w „Zbiorze potrzebniejszych wiadomości porządkiem alfabety ułożonych” Ignacego Krasickiego,* Kraków 2015, s. 316-317.

⁵ Fragment recenzji Jana Okonia zamieszczony jest na okładce wspomnianej książki Michała Kurana.

tematyką turecką. Choć niepozbawione negatywnych uwag pod adresem Turków i Tatarów, trudno zaliczyć je do modnych w owym czasie tzw. turcyków. Niektórzy bowiem badacze takim właśnie terminem określają utwór Paszkowskiego⁶. Jednak nie spełnia on kryteriów określonych w definicji podanej przez Janusza Tazbira, który stwierdza, iż za turcyki uważa się utwory, „mówiące o sile militarnej Wysokiej Porty oraz sposobach, jakimi można ją pokonać”⁷.

Dzieje tureckie i utarczki kozackie z Tatary Marcina Paszkowskiego to rodzaj obszernej, napisanej wierszem rozprawy, w której autor podejmuje zarówno tematykę turecką, jak i tatarską, chcąc przybliżyć czytelnikowi nieznaną narody, ich historię, kulturę, obyczaje, a nawet język. Marcin Kuran podkreśla, iż autor „potrafi połączyć parapamiętnikarską relację z konwencją poradnika i słownikiem, wyzyskując zarazem zróżnicowane relacje poprzedników”⁸. Pod terminem „zróżnicowane relacje poprzedników” kryją się dzieła różnych autorów (Georgiewicz, Gwagnin, Miechowita, Owidiusz, „Sierotka” Radziwiłł, Strykowski, Taranowski), z których czerpał informacje Paszkowski, nie stroniąc przy tym od kompilacji i niemal wiernego przepisywania lub tłumaczenia obszernych fragmentów.

Omawiany utwór liczy 155 stron i prawie w całości napisany został wierszem. Składa się z czterech ksiąg, z których trzy pierwsze mają podział na rozdziały. Księga czwarta zawiera ułożony tematycznie słowniczek polsko-turecki, rozmówki tureckie tłumaczone na język polski, wykaz tureckich liczebników, a także tekst „dysputacji albo rozmowy o wierze chrześcijańskiej”, zawierający fragmenty sur koranicznych oraz tureckie tłumaczenia modlitw chrześcijańskich.

Jak już wspomniano, utwór Paszkowskiego poświęcony jest głównie dwóm nacjom turkijskim – Turkom i Tatarom⁹. Należy zatem przyjrzeć się bliżej wizerunkowi Tatarów, nakreślonego piórem XVII-wiecznego poety. W niniejszym artykule podejmie się też próbę odniesienia się do opinii wypowiedzianych przez autora na temat Tatarów. Niektóre z nich mogą stanowić istotne źródło wiedzy o nieznaną nacji, inne zaś mogą odzwierciedlać stereotypowe i ksenofobiczne poglądy rozpowszechnione w Rzeczypospolitej z czasów Paszkowskiego.

⁶ Z. Abrahamowicz, *Marcin Paszkowski*, art. cyt., s. 301-302.

⁷ J. Tazbir, *Polska przedmurzem Europy*, Warszawa 2004, s. 55.

⁸ M. Kuran, *Marcin Paszkowski – poeta okolicznościowy...*, dz. cyt., s. 619-620.

⁹ Chociaż w dziele Paszkowskiego interesujące informacje odnajdzie także badacz historii Kozaków. Zob. M. Kuran, *Problematyka ukraińska w twórczości Marcina Paszkowskiego*, [w:] *КИЇВСЬКІ ПОЛОНІСТИЧНІ СТУДІЇ*, Kijów 2012, s. 136-143.

Najwięcej informacji o Tatarach znajduje się w księdze pierwszej *Dziejów tureckich i utarczek kozackich z Tatary*, w rozdziałach od I do V. Rozdział I poświęcony został m.in. obyczajom Tatarów, co autor sygnalizuje w podtytule (*Tudzież też żywot i obyczaje Tatarów Nahajskich*), w rozdziale II natomiast (*W którym się opisują rozmaite hordy tatarskie i dziwne zabobony w religiach ich, etc.*) przedstawiono nazwy ord tatarskich, ich rozmieszczenie geograficzne, a także omówiono niektóre zwyczaje. W kolejnych rozdziałach (III, IV, V) jest znacznie mniej informacji, związanych z tatarską nacją. Pojawiają się jednak wzmianki o obyczajach kulinarnych, wyglądzie zewnętrznym, ubiorze, jasyrze, potyczkach z Kozakami, a także o tatarskich technikach prowadzenia walki. Na marginesach dzieła Paszkowskiego widnieją sporządzone przez niego adnotacje, z których dowiadujemy się, że informacje o Tatarach czerpał głównie z *Chronica Polonorum* Macieja Miechowity, *Sarmatiae Europae descriptio* Gwagnina, którą przetłumaczył na język polski pt. *Kronika Sarmaczej Europskiej* (Kraków 1611), a także z utworów Owidiusza.

Po tej krótkiej prezentacji wątków tatarskich w utworze Paszkowskiego można spróbować poddać analizie dostarczone przez autora wiadomości pod kątem ich wiarygodności i przydatności dla badań historycznych, etnograficznych czy lingwistycznych, poczynając od fragmentów najbardziej informacyjnych, a kończąc na fantastycznych opowieściach o magii tatarskiej.

Onomastyka tatarska

Dzieło Paszkowskiego jest jednym z pierwszych utworów staropolskich, w którym pojawiają się tatarskie antropimiony. W pierwszej księdze odnajdujemy imiona postaci historycznych (np. chan Mengli Girej i Hadży Girej w zniekształconych formach – odpowiednio „Aldigierej” oraz „Aczkierej”), a także nazwy urzędów i godności (np. „kaźlimurza”, czyli tat. *kazi-murza*, tur. *gazi mirza*). W niektórych nazwach geograficznych, wymienianych przez Paszkowskiego, również odnajdujemy tatarskie bądź turkijskie elementy (np. krymskie miasto „Kierekiel”, czyli krym.-tat. *Qırk-Yer*; rzeka Ural nazywana „Jaiczka”, tj. turkijskie *Jayıq / Yayık*; rzeka „Sutsu” od tur. *süt* mleko oraz *su* woda, którą Paszkowski tłumaczy jako „mleczna rzeka”). Ponadto w drugiej księdze omawianego dzieła, w rozdziale II, w podrozdziale zatytułowanym *Obrzędy bisurmańskie przy obrzezaniu Turczyzna*, przy okazji prezentacji tureckich imion męskich Paszkowski przytacza imiona nadawane tatarskim chłopcom, dzieląc je na „dygnitarские”

i „pospolite”. Analiza porównawcza z dziełem Gwagnina¹⁰ pokazuje, że i tym razem Paszkowski wykorzystał w swoim dziele fragmenty tekstu innego autora. Warto zacytować w całości ten interesujący materiał antroponimiczny:

„U Tatar zaś imiona Dygnitarskie te są: Cham; Krol, Sultan Syn Krolewski, Bij Hetman, Murza Syn hetmański, Olboud Pan Radny, Olboadu Szlachcic zacny, Olboadulu Syn Szlachecki, Ułan Książ. Te zaś imiona ich są pospolite. Szeremet Dowcipny, Bektemir Twarde Żelazo, Tariuerdy Dar Boży, Baiczura Grzeciżny Chłop, Koszay, Dziambasza, Czaban Asson; Dziambet Kieldibal, Baisakał, Maltasz, Dzigieldy, Bachmet, Sunduk, Tołay, Tuel, Smail, Ayty. Aszamieldi, Keidal, Eszemet, Taiłak, Kulmamet, etc”¹¹.

Nazwy i rozmieszczenie ord tatarskich

Rozdział II pierwszej księgi *Dziejów tureckich i utarczek kozackich z Tatary* poświęcony został w całości Tatarom, tym samym stanowi jeden z najistotniejszych fragmentów dla omawianej tu tematyki. Paszkowski na początku wymienia w nim nazwy 23 ord, a następnie podaje ich krótką, dwu- lub czterowersową charakterystykę. Wiele spośród zawartych w tym rozdziale wzmianek może stanowić źródło do dalszych badań historycznych, należy jednak podkreślić, że Paszkowski mylił się co do przypisania tatarskiego pochodzenia wszystkim wymienionym przez siebie ludom.

10 spośród nazw ord, mimo zniekształconych form staropolskich, stosunkowo łatwo można odcyfrować¹²:

- „Hordy Kazańskie” (lub „Kazańczykowie”) - Chanat Kazański,

¹⁰ Do analizy porównawczej wykorzystano dzieło Aleksandra Gwagnina w tłumaczeniu Marcina Paszkowskiego z 1611 roku. Pełny tytuł polskiego przekładu podany jest w Bibliografii, natomiast w niniejszym przypisie jedynie w następującej wersji skróconej: *Kronika Sarmacji Europejskiej w której się zamyka królestwo polskie ze wszystkimi państwami, księstwami, i prowincjami swemi...* Zarówno pełna, jak i skrócona wersja polskiego tytułu dla potrzeb niniejszej publikacji podana jest w zmodernizowanej postaci.

¹¹ Przytoczony materiał pochodzi z przechowywanego w Bibliotece Jagiellońskiej oryginalnego wydania dzieła Paszkowskiego z 1615 roku, sygn. 311079 I, stron 337.

¹² Nazwy podano w uwspółcześnionej ortografii według opracowania krytycznego. Zob. E. Siemieniec-Golaś, A. Pawlina, *Marcin Paszkowski i jego...*, dz. cyt., s. 21-32.

- „Hordy Krymskie” (lub „Królestwo Tauryckie”) - Chanat Krymski,
- „Hordy Astrachańskie” (lub „Astrachańczykowie”) - Chanat Astrachański,
- „Hordy Kałmuckie” (lub „Kałmukowie”) - Kałmucy (etnos mongolski),
- „Hordy Nahajskie” - Nogajowie,
- „Hordy Kyrgieskie” (lub „Kiergiesy”) - Kirgizi,
- „Hordy Bazchyrdzkie” (lub „Baschyrdy”) - Baszkirzy,
- „Hordy Turkomańskie” (lub „Turkomani”) - Turkmeni,
- „Hordy Cyrkaskie” (lub „Petyhorcy”) - Czerkiesi,
- „Hordy Oczakowskie” - nogajska Orda Oczakowska.

12 nazw udało się zinterpretować na podstawie nazw geograficznych zarówno współczesnych, jak i dawnych, wymienianych na źródłach kartograficznych z XVII i XVIII wieku. Chcąc traktować dzieło Paszkowskiego jako źródło informacji historycznych, można więc uznać, iż w pobliżu wymienionych poniżej krain geograficznych i miast żyły różne ludy koczownicze:

- „Hordy Aphazyjskie” - Abchazja,
- „Hordy Zawolskie” - mieszkające „za Wołgą”,
- „Hordy Szamachyjskie” - Szemacha, historyczne miasto Azerbejdżanu,
- „Hordy Szybańskie” - region Baszkirii, dziś rejon iszymbajski,
- „Hordy Samarkandzkie” - Samarkanda,
- „Hordy Mankopskie” - miasto Mankop (Półwysep Krymski, część należąca ówczesnie do Imperium Osmańskiego, nie do Chanatu Krymskiego),
- „Kierkielscy Tatarowie” - miasto-twierdza Kierekiel, dziś Çufut Qale),
- „Tatarzy Przekopscy” - miasto Perekop,
- „Hordy Mołgomuckie” - kraina Mołgomlaia na wschód od Zatoki Obskiej,
- „Bajdaiczycy” - kraina Baida w północnej Syberii, dziś Zatoka Bajdaracka,
- „Jurgieńczy” - kraina Jughoria na lewym brzegu Obu, dziś Półwysep Jugorski,
- „Tumeni” - kraina Tumen na dawnych mapach przedstawiana w dwóch miejscach: w pobliżu rzeki Ural (1623 Hondius) lub na północ od Chanatu Astrachańskiego (1697 Cluveris).

Dwie nazwy – „Hordy Koszackie” oraz „Kieselitowie” – pozostają niejasne.

Wymienione przez XVII-wiecznego autora „hordy tatarskie”, z wyjątkiem Kalmuków i Czerkiesów, mogłybyśmy nazwać przodkami różnych ludów turkijskich, które rzeczywiście zamieszkiwały opisany przez autora obszar geograficzny: od Azji Mniejszej i Morza Czarnego przez Azję Środkową po północną Syberię. Paszkowski nie mija się pod tym względem z faktami historycznymi. Podobnie niektóre informacje na temat kontaktów politycznych, handlowych i trybu życia większości z wymienionych ludów możemy uznać za prawdziwe, np.:

„Kazańskie się od Wołhy [właśc. Wołgi] Królestwo zaczyna,
Tym orać, siać i kupczyć z Turki nie nowina. [...] Szamachijskie gdzieś w górach Iberyjskich plużą,
Ci, perskiemu królowi z dawnych wieków służą.
Krymscy brzegi Królestwa mają Tauryckiego,
Od miasta przedtem Solak [właśc. Solhat], dziś Krym rzeczonego.
Astrachańskie Królestwo ma moc miast portowych,
Do boju i pokoju z kim zechcą gotowych. [...] Nahajczycy [właśc. Nogajowie] na troje dzielą swe szaraje:
Jedni tam, gdzie od Donu rzeka Jaiczka wstaje.
Drudzy siedzą nad Kamą, w części Sybirskiego Księstwa, z Moskwą granicząc. A trzeci do tego,
Nad wielką rzeką Wołhą osiadłość swą mają,
Kędy ryb różnych taką zdobycz powiadają,
Że je, na brzegach stojąc, częstokroć szablami Rozcinają”¹³.

Z dużą ostrożnością należy podchodzić do przedstawionych w omawianym rozdziale interpretacji opisów zwyczajów oraz obrzędów religijnych. Szczególnie sceptycznie traktować należy fragmenty, w których autor bezpośrednio powołuje się na antyczną poezję Owidiusza. Fragmenty te zawierają niekiedy szokujące opisy rzekomych tatarskich obyczajów, np.:

„Patrzże tu zaś sprawy
Mołgomuzów: ci, siedząc w jaskiniach podziemnych,
I w lochach nad Scytyjskim Oceanem ciemnych,
Bezecny żywot wiodą, i pogańską sprawą
Wszelkie gadziny jedzą, wszelką rzecz plugawą.
Bajdaiczycy to sobie za pobożność mają,

¹³ Tamże, s. 22-23.

Gdy w starości rodzice swoje zabijają,
 I żeby ich chrobacy nie zjedli, żałują,
 Więc im grób miasto ziemie, w brzuchach swych sprawują.
Sunt loca, sunt gentes, quibus est mactare parentes,
Et fas et pietas cum longa supervenit aetas.
 Kiergiesy zaś umarłych na drzewie wieszają,
 Potem ich miasto szolder wędłych [wędzonki] używają¹⁴.

Koczowniczy tryb życia

Rozdział I księgi pierwszej, w której Paszkowski opisuje „życot i obyczaje Tatarów Nahajskich”, przynosi informacje na temat trybu życia koczowniczych plemion ordy nogajskiej, które możemy uznać za zgodne z prawdą historyczną. Dowiadujemy się, iż Nogajowie:

„Mieszkania żadnego
 Nie mają w polach swoich nigdzie obecnego,
 Tylko kotarhy [namioty] swoje z pilśni wielbłądowej
 Poczyniwszy, pasą się gdzie przy wodzie zdrowej.
 (...) Tu dziś trawę wypasszy, jutro indziej skoczy,
 Kotarhę swą ze wszystkim na jeden wóz włoczy.
 (...) Bydła, stada krów, owiec, szkap, kłacz i innego
 Dobytku wiele mają. Wielbłądów do tego
 Po kilkunastu najdzie u tych, co z jakimi
 Towarami, po stronach [krajach] jeżdżą, kupieckimi.
 A dobytki swe wszelkie, i [w] zimie i [w] lecie,
 Na polach trawą żywią, choć ją śnieg przygniecie”¹⁵.

Przybliżając czytelnikom zwyczaje Nogajów, Paszkowski słusznie zwraca uwagę na ich przywiązanie do koni oraz wychowanie, którego celem jest przygotowanie do życia w stałej gotowości bojowej:

„Z młodu się przyuczają wszelakim niewczasom,
 By byli sposobniejsi ku trudniejszym czasom.
 Z młodu na koniach jazdy i z łuku strzelania
 Uczą się, i sposobów różnych wojowania”¹⁶.
 „Konie u nich, które tam zową loszakami,
 Acz są nieokazałe, z cienkimi karkami,
 Acz trwałe [wytrzymałe] i duże [silne]. Tak, iż zawsze srogą

¹⁴ Tamże, s. 25.

¹⁵ Tamże, s. 15-16.

¹⁶ Tamże, s. 16.

Pracę i głód największy w drodze wytrwać mogą,
Wespół z pany swojemi, tylko korzonkami
Żywią się, wykopując [je] z ziemi kopytami”¹⁷.

Zaskakująco dużo miejsca autor poświęcił zwyczajom żywieniowym Nogajów. Dowiadujemy się od niego, że zgodnie z zasadami wiary muzułmańskiej nie jadają oni wieprzowiny, piją „komis [właśc. kumys] – kobyle mleko”, żywią się jagłami, z których okazjonalnie pieką też placki, nie znają natomiast chleba¹⁸. W ziemie jedzą suszone mięso oraz piją mleko, a także spożywają potrawę, którą Paszkowski nazwał „bryndzą tatarską”:

„Worów sobie z bydłęcej skóry naczyniwszy,
W które, krowy, wielbłądy, owce wydoiwszy,
Mleko leją. I tam je aż do czasu tego
Kwaszą, aż się zsiądzie, a potem od niego
Serwatkę odcedziwszy, z worów wylewają
na opończę, i na słońcu to zaś zasuszają”¹⁹.
Sztuka wojenna i postrach jasyru

Warto przypomnieć, że *Dzieje tureckie i utarczki kozackie z Tatarów* powstały w 1615 roku, w dobie rosnącego w Rzeczypospolitej zagrożenia ze strony Turcji osmańskiej oraz jej lennika – Chanatu Krymskiego. Pierwszy otwarty XVII-wieczny konflikt polsko-turecki wybuchnąć miał już za pięć lat (wojna chocimska 1620-1621). Nie dziwi więc, że Paszkowski wielokrotnie przestrzegał swoich czytelników przed siłą militarną obu krajów:

„W granice wpaść, plon [łup] zabrać lub uwieść umieją,
Kaźde dzieło wojenne dobrze rozumieją.
Przy kaźdym [Tatarze] ostra szabla i łuk nałożony,
I sajdak pełnostrzały, jadem napuszczony.
(...) Łuk w rękę raz napięty, z niezłomną cięciwą
Puszcza z siebie, raz po raz, hart, z trucizną żywą.
Ściany zewsząd srogimi strzałami okryte
Oręża, ledwie znoszą kotarhy [namioty] rozbite.
Serca [odwagi] im dodawają łuki chybkostrzałe,
I szkapy w kaźdym razie by najdłużej trwał[e]”²⁰.

¹⁷ Tamże, s. 19.

¹⁸ Zob. tamże, s. 15, 34-35.

¹⁹ Tamże, s. 16.

²⁰ Tamże, s. 35-37.

Nierzadko autor zwracał też uwagę na konieczność przygotowania się polskiej szlachty do obrony wschodniej granicy Rzeczypospolitej, nadając fragmentom omawianego dzieła charakter moralizatorski:

„Nuż też i bujna młodzi stanu rycerskiego,
Która zawsze przestrzegasz powołania swego,
Nie wdawaj się w rozpustę, lecz czasu pokoju,
Tak jakoć to należy, przemysłaj o boju”²¹.

Aby zmobilizować czytelników do gotowości bojowej, Paszkowski pozostawił wiele opisów nieszczęść, jakie spadają na ludność zamieszkującą wschód Rzeczypospolitej. Do nacechowanych emocjonalnie należy opis najazdów tatarskich i los ludzi wziętych w jasyr:

„Część więźniów skępowanych [Tatar] nahajką przed sobą
Pędził w dzikie krainy, z nieznośną żalobą.
Część wyścinał. Panienkę od matki, od ojca
Wziąwszy, tuż przed [ich] oczyma zgwałcił, mężobojca
[morderca].
Młódź niewinna i starce, pieniąc się krwią świeżą,
Wyścianane od [przez] pogan, po dolinach leżą.
Domy się dymem kurzą, a poganin srogi,
Do wszelakiej srogości nie opuszczał drogi”²².

W księdze pierwszej, w rozdziałach III (*Sposób tatarski na wojnie*) oraz IV (*Porażki na przewoziech Tatar przez Kozaki*), autor barwnie opisuje tureckie i tatarskie techniki walki na morzu i lądzie, szczególnie chętnie pisząc o przegranych przez Turków bitwach morskich oraz o potyczkach pomiędzy Tatarami i Kozakami zaporoskimi. Działalność tych ostatnich była niewątpliwie jednym z najistotniejszych czynników, wpływających na historię wojen toczonych pomiędzy Rzeczpospolitą a Imperium Osmańskim przez cały wiek XVII. Warto zwrócić uwagę na pewną dozę podziwu dla sztuki wojennej Zaporozców, która pobrzmiwa we fragmentach podobnych do przytoczonego poniżej. Można z nich wnioskować, że Paszkowski około 1615 roku, słusznie przewidując nadchodzący konflikt Rzeczypospolitej z Turkami, nie był w stanie przewidzieć odległego o ponad 30 lat powstania Kozaków:

„Wziąwszy pewną wiadomość, iż Tatarzy mają
Tamtędy iść w ruski kraj, więc się [Kozacy] zasadzają
We trzcinach po insułach [wyspach]: jedni z wierzchu wody,

²¹ Tamże, s. 79.

²² Tamże, s. 37-38.

A drudzy zasię z dołu. Juź tam nie bez szkody
Pohańców, chyba że im pomocy dodają
Galery, które pod czas z Turek przybywają.
[...] Gdzie kiedy sto Kozaków z rusznicami będzie,
Tam tysiącom Tatarom zmylą szyki wszędzie”²³.

Literatura staropolska, choć często tendencyjna w opisywaniu orientalnego świata, stanowi jednak cenne źródło poznawania wschodnich narodów, w tym Tatarów. Również Paszkowski powtarza za swoimi poprzednikami wiele stereotypowych, ksenofobicznych, fałszywych wyobrażeń o Tatarach i – szerzej – wyznawcach islamu. Ze szczególnym dystansem należy więc podchodzić do tendencyjnych twierdzeń dotyczących religii i zwyczajów z nią związanych. Jednak niektóre fragmenty – jak udało się wykazać powyżej – mogą być traktowane jako informacje, nadające się do dalszej weryfikacji w źródłach historycznych. Do tej grupy należą szczególnie tatarskie glosy oraz opisy tatarskiej sztuki wojennej, koczowniczego trybu życia, a także informacje dotyczące rozmieszczenia poszczególnych ord czy kontaktów handlowych i politycznych między ówczesnymi Tatarami i Turkami osmańskimi.

~•~

EWA SIEMIENIEC-GOŁAŚ, AGATA PAWLINA

Tatarszczyzna według Marcina Paszkowskiego. Prawda czy mit?

Streszczenie

Marcin Paszkowski – XVII-wieczny „pisarz okolicznościowy”, chętnie podejmował w swych utworach tematykę wschodnią. W jednym ze swych dzieł, zatytułowanym *Dzieje tureckie i utarczki kozackie z Tatary*, wydanym w 1615 roku, w wierszowanej formie opowiedział o dwóch orientalnych nacjach – Turkach i Tatarach. W dziele tym opisy wydarzeń historycznych przeplatają się z charakterystyką obyczajów, religii, stylu życia czy też informacjami geograficznymi. Paszkowski próbuje przybliżyć polskiemu czytelnikowi obce i nieznane narody, ich kulturę, a nawet język. Praca tego autora zawiera liczne słownictwo tureckie, ułożone w formie rozmówek oraz polsko-tureckiego słowniczka. Czy wszystkie zawarte w tym dziele informacje są wiarygodne, zwłaszcza te opisujące Tatarów? Jaki obraz tatarszczyzny skreślił XVII-wieczny

²³ Tamże, s. 43.

poeta? Celem niniejszego artykułu była próba odpowiedzi na postawione pytania.

Słowa kluczowe: literatura staropolska, wizerunek Tatarów i Turków.

EWA SIEMIENIEC-GOŁAŚ, AGATA PAWLINA

Tatars according to Marcin Paszkowski. Truth or Myth?

Abstract

Marcin Paszkowski – a 17th-century “occasional writer” willingly addresses Eastern issues in his works. In one of them entitled “Turkish History and Cossack Skirmishes with Tatars” (Krakow 1615), in poetic form he narrates events of two oriental nations: Turks and Tatars. In this work, the descriptions of historical events are intertwined with the characteristics of customs, religion, lifestyle or with geographical information. Paszkowski tries to familiarize the Polish reader with foreign and unknown nations, their culture and even language. Paszkowski’s work contains numerous Turkish vocabulary arranged in the form of a phrasebook and a Polish-Turkish dictionary. Is all the information contained in this work reliable, especially that describing the Tatars? What picture of the Tatars is drawn by the 17th-century poet? The article aims at answering these questions.

Keywords: Old Polish literature, the image of Tatars and Turks.